Gemeente Amsterdam

Archeologisch bureauonderzoek

Bestemmingsplan Dijksgracht-Oost
BO 21-120 / 23-001 Amsterdam 2023
Monumenten en Archeologie

Inhoud

Inhoud 3
Samenvatting 4
Inleiding 5
1 Basisgegevens 6
2 Wet- en regelgeving 7
2.1 Algemeen 7
2.2 Rijk 7
2.3 Provincie Noord-Holland 7
2.4 Gemeente Amsterdam 8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie 8
3 Historisch-geografische en archeologische inventarisatie 10
3.1 Geomorfologie en bodem algemeen 10
3.2 Historie algemeen 10
3.3 Historisch-geografische inventarisatie 12
3.3.1 IJ 12
3.3.2 Oostelijke Eilanden 13
3.3.3 Aanplempingen 15
3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied 16
3.4.1 Archeologische Monumentenkaart 16
3.4.2 Vindplaatsen 16
3.4.3 Bodemopbouw, diepte van archeologische lagen en grondwaterstand 19
3.5 Conclusie: gespecificeerde verwachting 20
4 Archeologische verwachtingskaart 21
5 Archeologische beleidskaart 22
6 Conclusie 23
7 Bronnen 24
Appendix I: beleidsvarianten en stroomschema 26

Samenvatting

Monumenten en Archeologie heeft in opdracht van Ruimte en Duurzaamheid een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor bestemmingsplangebied Dijksgracht-Oost, stadsdeel Centrum. Dit onderzoek is bedoeld om een beeld te krijgen van de ondergrondse cultuurhistorische waarden die in het plangebied aanwezig kunnen zijn, en ten gevolge van eventuele toekomstige bouwontwikkelingen verstoord kunnen worden. In deze gevallen is aanvullend advies nodig voor het bepalen van het geschikte archeologisch vervolgtraject (zie stroomschema appendix 1).

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch-geografische ontwikkeling van het plangebied. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen in de omgeving van het plangebied. De historische en archeologische informatie over de ruimtelijke topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen.

De archeologische verwachting betreft één zone, zoals aangegeven op de verwachtingskaart (p. 21). Aan de hand van deze verwachtingskaart is een archeologische beleidskaart opgesteld, waarin de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg zijn vastgelegd. De beleidskaart telt twee zones (p. 22). Hiervoor is gespecificeerd in welke gevallen archeologische maatregelen vereist zijn bij bouw- of aanlegwerkzaamheden.

Voor het gehele onderzoeksgebied geldt een meldingsplicht. Als tijdens de uitvoering van werkzaamheden vondsten (voorwerpen, structuren of andere overblijfselen van menselijke aanwezigheid) worden gedaan, waarvan redelijkerwijs kan worden vermoed dat die van archeologische waarde zijn, wordt dit aan Monumenten en Archeologie gemeld zodat in overleg maatregelen worden getroffen tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

Monumenten en Archeologie heeft in opdracht van Ruimte en Duurzaamheid een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor bestemmingsplan Dijksgracht-Oost, stadsdeel Centrum. Het plangebied wordt ruwweg begrensd door het spoor langs de Piet Heinkade en de Dijksgracht.

Het nieuwe bestemmingsplan regelt juridisch planologisch de realisatie van een ligplaatsencluster voor maximaal zeventig bedrijfsvaartuigen: veertig ligplaatsen zijn bestemd voor grote passagiersvaartuigen (rondvaartboten) en dertig ligplaatsen voor bedrijfsvaartuigen ten behoeve van watergebonden bouwwerkzaamheden in de binnenstad (dekschuiten). De bedrijfsvaartuigen ten behoeve van watergebonden bouwwerkzaamheden in de binnenstad, zullen binnen een daartoe aangewezen gebied de nodige materialen kunnen opslaan en overslaan. Verder wordt op het water een kleinschalig voorzieningengebouw mogelijk gemaakt en een fiets- en voetpad tussen de Mariniersbrug en Oostenburg. Voor dit fiets- en voetpad is inmiddels een omgevingsvergunning verleend.

Het bureauonderzoek geeft een overzicht van bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Hierbij is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante publicaties en archiefbronnen in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen in het plangebied en omgeving. Deze informatie is samengevat in een archeologisch verwachtingsmodel op basis waarvan de beleidsregels voor erfgoedzorg worden vastgelegd ten behoeve van het plan- en onderzoeksgebied.

In het bureauonderzoek komt een landschappelijke, historische en archeologische analyse van het plangebied (hoofdstuk 3) aan de orde. Hieruit volgt een archeologische verwachtingskaart (hoofdstuk 4), gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) die inzichtelijk maakt bij welke oppervlakte en diepte bodemingrepen zijn uitgezonderd van de archeologische onderzoeksplicht.

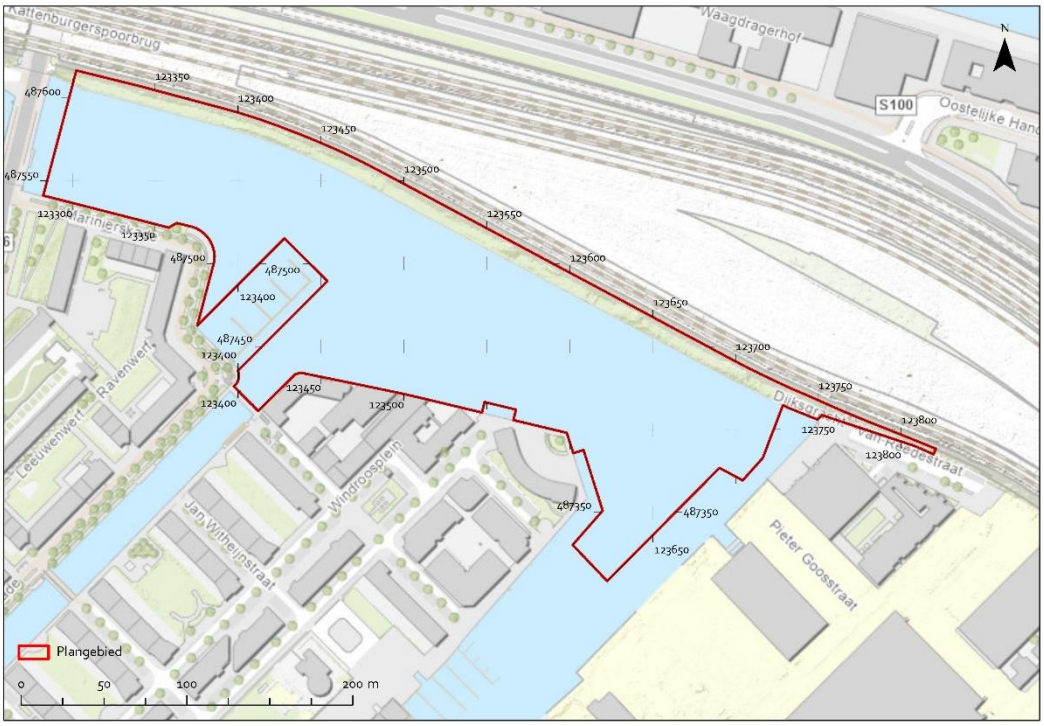
1 Basisgegevens

Project

Opdrachtgever	Ruimte en Duurzaamheid
Contactpersoon	5.1, 2, e
Uitvoerder bureauonderzoek	Monumenten en Archeologie – 5.1, 2, e
Bevoegd gezag	Gemeente Amsterdam
Beheer en plaats documentatie	Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam

Onderzoeksgebied

Provincie	Noord-Holland
Plaats	Amsterdam
Stadsdeel	Centrum
ARCHIS onderzoeksnummer	5113792100
Centrum coördinaat	X: 123.547 Y: 487.469

1 Het plangebied (rood omlijnd) geprojecteerd op de satellietdata van ESRI

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologisch erfgoed bestaat uit structuren, grondsporen en voorwerpen die in de bodem bewaard zijn gebleven. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor een optimale integratie van archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk onder andere de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast, en de Erfgoedwet geïntroduceerd. De Monumentenwet is per 1 juli 2016 vervallen, maar het deel dat betrekking heeft op de fysieke leefomgeving blijft via het Overgangsrecht in de Erfgoedwet van toepassing.[1]

2.2 Rijk

In 1992 hebben de Europese ministers van Cultuur het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Deze culturele overeenkomst had tot doel om meer bewustzijn van het Europese erfgoed te creëren en in het bijzonder het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beter in stand te houden.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem *(in situ)* tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of planaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.[2] De Erfgoedwet bevat een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zogenaamde meldingsplicht).[3]

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen gebruikt de provincie Noord-Holland de omgevingsvisie, de leidraad Landschap en Cultuurhistorie en de Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie (ILC).[4] Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke

[1] Hoofdstuk 9 Erfgoedwet 2016.

[2] Artikel 9.1 Erfgoedwet (overgangsrecht); Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermd) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

[3] Artikel 5.10, tweede lid, Erfgoedwet 2016.

[4] Provincie Noord-Holland, 2018.

Verordening in acht te nemen. Op de ILC zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. Naast de ILC beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis. De waardestellingen van de ILC en AMK zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben.

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.[5] Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die Monumenten en Archeologie heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsgunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning in aanvulling op voorliggend bureauonderzoek een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de- of 20ste-eeuwse ophogingen (Appendix: Beleidsvarianten). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

De uitvoering van archeologisch onderzoek is gebonden aan de Beoordelingsrichtlijn Archeologie (BRL SIKB 4000) en daarmee samenhangend de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA). De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt onder meer onderscheid gemaakt tussen Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, en het doen van Opgravingen (Appendix: stroomschema).

[5] Monumenten en Archeologie, 2016.

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Archeologisch veldonderzoek wordt, afhankelijk van de bodemingreep en de verwachting, voorafgaand aan of tijdens de civieltechnische werkzaamheden (variant archeologische begeleiding) uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

3 Historisch-geografische en archeologische inventarisatie

3.1 Geomorfologie en bodem algemeen

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam is in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holoceen. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v.Chr.). Er heerste toen een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek. Dit Hollandveen bevindt zich in de huidige ondergrond op gemiddeld NAP -2 à -3 m.

Het natuurlijke landschap werd vanwege grootschalige veenontginningen vanaf de 12de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Aan de noordzijde van het IJ, in Waterland, begon deze ontwikkeling al in de 10de eeuw. Aangezien de waterhuishouding een cruciale rol speelde bij de veenontginningen, begon tegelijkertijd de aanleg van het stelsel van (zee)dijken ter bescherming van het nieuwe bouw- en akkerland. Later, in de 17de en 18de eeuw, volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

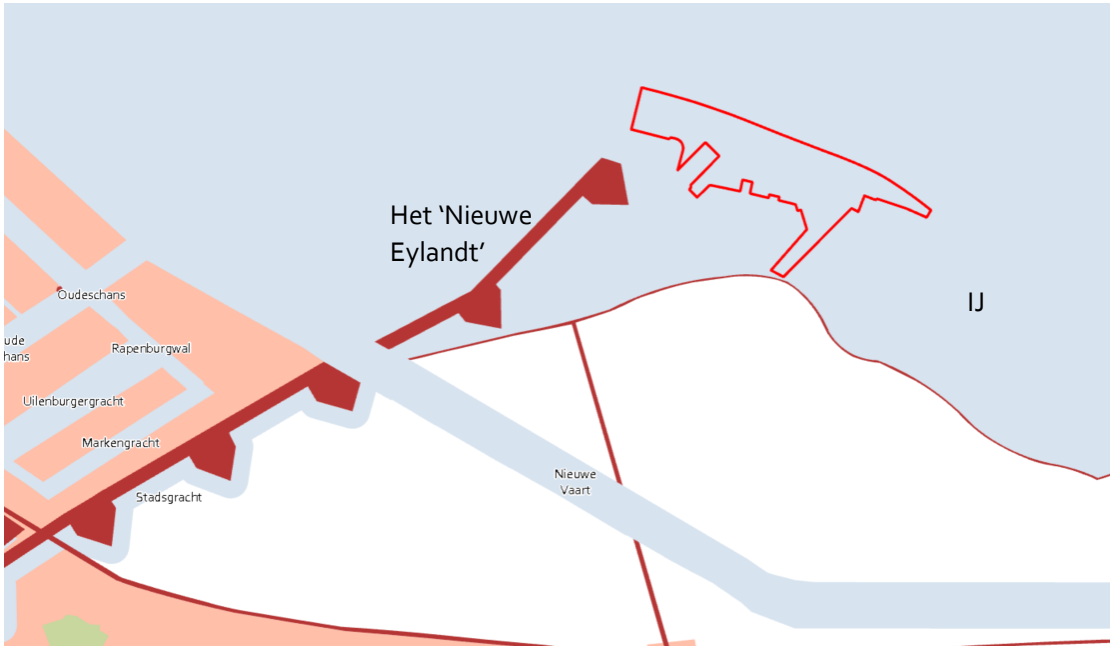
De vroegste sporen van menselijke bewoning of activiteiten binnen het gemeentelijk gebied van Amsterdam gaan, zo blijkt uit recente vondsten in de Noord/Zuidlijn bouwputten op het Damrak en Rokin, terug tot het late Neolithicum (ca. 2400 v. Chr.). Ook rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn dergelijke oude vindplaatsen bekend. De oudste stedelijke bewoningssporen, voor zover nu archeologisch bekend, beginnen eind 12de eeuw en zijn teruggevonden aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) voorburgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door het huidige Singel aan de westkant en de Geldersekade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) kwamen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ kwamen de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht ontstonden naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen. Tussen 1915 en 1940 werd in Noord, Oost, Zuid en West de Gordel 20-40 gebouwd. Deze werd gevolgd door de naoorlogse tuinsteden in West, Buitenveldert en Noord, en in de jaren zestig en zeventig door het volbouwen van de Bijlmermeerpolder. Met IJburg borduurt de stad begin

21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ. Daarnaast wordt door de bouw van woningen binnen het bestaande stedelijk gebied ingezet op verdichting van de stad.

3.3 Historisch-geografische inventarisatie

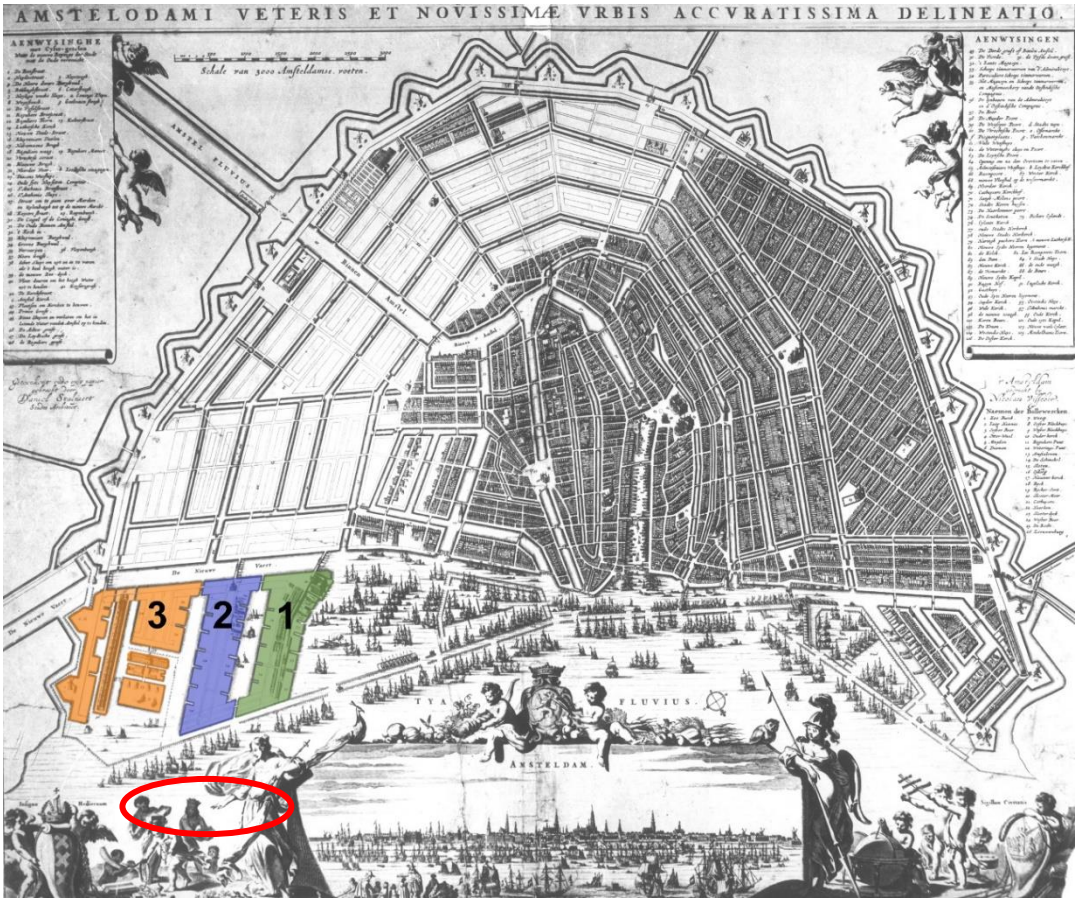
Het plangebied wordt ruwweg begrensd door het spoor langs de Piet Heinkade en de Dijksgracht. In historisch opzicht kan dit gebied worden gerekend tot het IJ. Voor de historisch-geografische analyse van dit gebied zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt, waaronder de reconstructiekaart van Amsterdam door Monumenten en Archeologie, de kaarten van Balthasar Florisz. van Berckenrode (1625-1657), de kaart van Daniël Stalpaert (1662) en Publieke Werken (1936).

2 Het plangebied (rood omlijnd) omstreeks 1650 op de reconstructiekaart van Amsterdam (Monumenten en Archeologie)

3.3.1 IJ

De huidige loop van het IJ is in belangrijke mate bepaald door landschappelijke ontwikkelingen die voortvloeiden uit de ontginning van het Hollandse veengebied (3.1). Tijdens stormvloeden aan het eind van de 12de eeuw en in het bijzonder die van 1170 kreeg het Almere door veendoorbraken bij Wieringen en het Waddengebied een directe verbinding met de Noordzee. In dezelfde periode werd het IJ door erosie van het laaggelegen veenweidegebied een aanzienlijk bredere waterloop die in het oosten aansluiting kreeg met de nieuw ontstane Zuiderzee. Waarschijnlijk kwam in deze periode het plangebied binnen de grenzen van het IJ te liggen (afb. 2). Dankzij deze landschappelijke veranderingen ontstond een knooppunt van handelswegen waaraan Amsterdam zich kon ontwikkelen. Zo vormde het IJ een vaarroute tussen Amsterdam en Haarlem, maar nam ook het ook het (internationale) handelsverkeer via de Zuiderzee in belang toe. Vanaf de late middeleeuwen, maar vooral vanaf het einde van de 16de eeuw, was het IJ dan ook een druk kruispunt van schepen.

3 Stadsplattegrond van Daniel Stalpaert uit 1662 met daarop aangegeven de Oostelijke Eilanden Kattenburg (1), Wittenburg (2) en Oostenburg (3), geflankeerd door de stadsmuur. De ligging van het plangebied is globaal aangegeven (rood omlijnd).

3.3.2 Oostelijke Eilanden

De snelle groei van het maritieme bedrijf, de behoefte aan aanlegplaatsen en de verzanding van de Oude Waal noodzaakten de stad in 1642 tot een uitbreiding van het havenareaal aan de oostkant van de stad. Om hier ruimte voor te maken werd de oostelijke stadswal vanaf het laatste bolwerk Rijssenhoofd naar het noorden doorgetrokken. Er kwam een langgerekt eiland – het 'Nieuwe Eylandt' in het IJ dat met een ophaalbrug met het bolwerk was verbonden en waarop een walstuk (courtine of gordijn) met twee bolwerken werd opgericht (afb. 2). De 'Laag' – de palenrij die Amsterdam van oudsher afschermde van het IJ kreeg een aansluiting met het nieuwe eiland waardoor een driehoekige binnenhaven ontstond.

Tijdens de Eerste Engelse Oorlog (1652-1654) was duidelijk geworden dat de Republiek dringend behoefte had aan een gespecialiseerde oorlogsvloot en een vlootbasis met bijbehorende faciliteiten. Aangezien de bestaande Amsterdamse Admiraliteitswerf op Uilenburg en Rapenburg hierin niet kon voorzien besloot de Vroedschap in 1654 tot de aanleg van het nieuwe Admiraliteitseiland Kattenburg op het kort daarvoor gerealiseerde eiland. De stadswal werd geslecht en met de vrijgekomen grond werd het eiland in oostelijke richting verbreed. Nog voor de voltooiing van de werfstructuren eind 1657 had het stadsbestuur in het kader van de Vierde Uitleg

(zie 3.2) besloten tot de aanleg van nog twee werfeilanden ten oosten van Kattenburg, namelijk Wittenburg en Oostenburg (afb. 3, 4).[6]

Wittenburg werd bestemd voor particuliere werven, die voorheen op Uilenburg en Marken waren ondergebracht. Langs de flanken van dit eiland werden scheepshellingen opgericht, terwijl de twee evenwijdige straten in de lengterichting van het eiland (Grote- en Kleine Wittenburgerstraat) bestemd waren voor woningbouw. Hoewel in het oorspronkelijke plan rekening was gehouden met 15 scheepswerven langs de flanken waren er halverwege de 18de eeuw maar acht in bedrijf. Daarnaast bleef de voor woninghuizen gereserveerde middenzone grotendeels onbebouwd en werd deze ingericht met bleekvelden en tuinen. Op een aantal van de ongebruikte werfterreinen vestigden zich in de 18de eeuw enkele bedrijfscomplexen.[7]

Op het meest oostelijke eiland Oostenburg kwam de werf van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) die tot dan toe op Rapenburg was gevestigd. De nieuwe werf bleef tussen 1665 tot 1795 in gebruik door de VOC en bestond uit vijf afzonderlijke werfeilanden; vier achter elkaar tussen Nieuwe Vaart en IJ en één langgerekt flankerend eiland aan de oostzijde. Het meest noordelijke eiland aan de oever van het IJ was het eigenlijke werfterrein met de scheepshellingen voor de scheepsbouw en enkele werkplaatsen. De werf werd na het faillissement van de VOC in 1799 korte tijd gebruikt door de Admiraliteit, waarna een periode van grootschalige herinrichting volgde (zie 3.3.3).

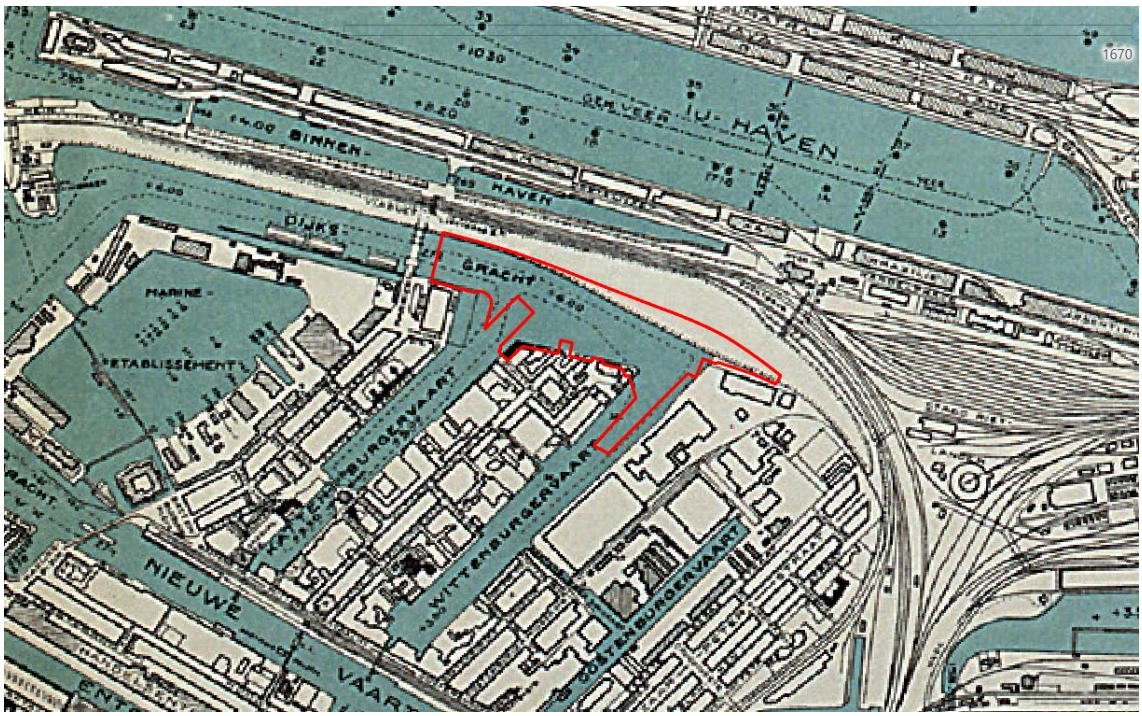
4 Het plangebied (rood omlijnd) omstreeks 1670 op de reconstructiekaart van Amsterdam (Monumenten en Archeologie). De ligging van de oostelijke eilanden is gebaseerd op het kadastraal minuutplan van 1832.

[6] Lemmers 2005, 32-33; Bonke 1986, 43.
[7] Bonke 1986, 44.

3.3.3 Aanplempingen

In 1829 werd de waterhuishouding van het gehele oostelijk havengebied herzien. Het stadsbestuur besloot tot de aanleg van het Oosterdok – een luwe binnenhaven, afgesloten van het IJ door een dam en bereikbaar via de Oosterdoksluis.[8] De palenrij die de oostelijke eilanden afsloot van het IJ bleef in gebruik tot de periode 1864-1866 en werd daarna verwijderd.[9] Het water langs de binnenzijde van de dam werd opengehouden en had een diepe vaargeul tot op NAP -6,00 m om de oostelijke eilanden bereikbaar te houden voor zeegaande schepen (afb. 8). De Dijksgracht wordt tegenwoordig op een diepte van NAP -2,75 m gehouden.

Halverwege de 19de eeuw werd Oostenburg aanzienlijk uitgebreid in de richting van het IJ en werden de grachten tussen de drie noordelijke werfeilanden gedempt. In de decennia daarna werd Oostenburg verder aangeplempt voor bebouwing door de Koninklijke Fabriek. Grootschaliger veranderingen volgden tussen 1872 en 1877, toen drie eilanden in het IJ werden gerealiseerd: het Stationseiland, met aan weerszijden het Westerdoks- en het Oosterdokseiland. De dam van het Oosterdok werd in gebruik genomen als spoordijk voor de treinen van en naar het Centraal Station. Deze spoorwegdam werd in de jaren 1930 verbreed tot de huidige omvang (afb. 5).

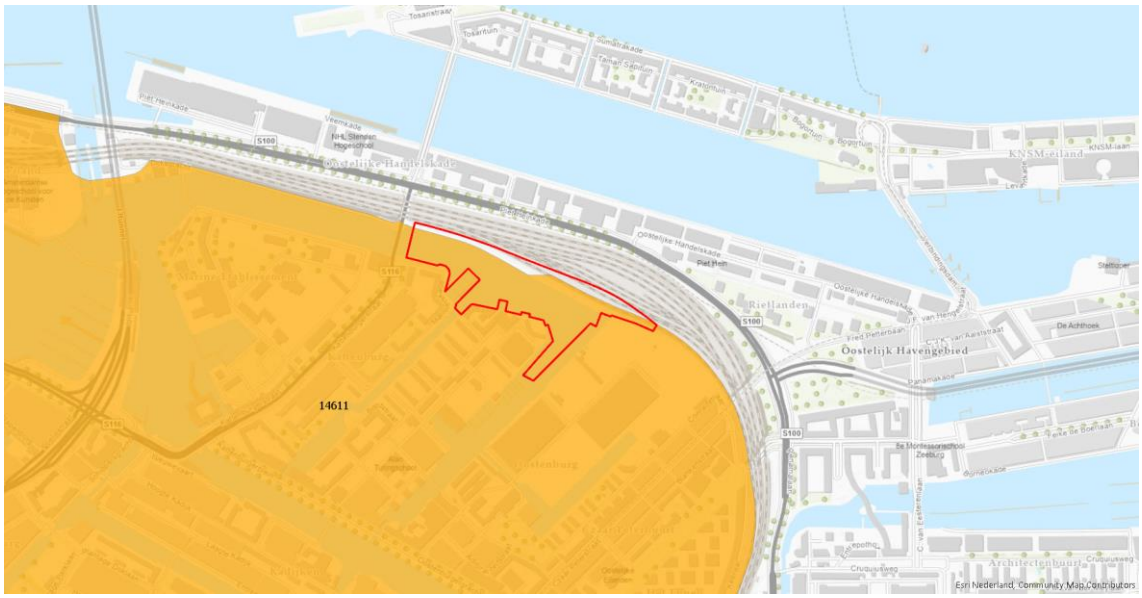
5 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Publieke Werken, 1936 (SAA)

[8] Dessens 2011, 28
[9] Veerkamp 1997, 49-50

3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied

3.4.1 Archeologische Monumentenkaart

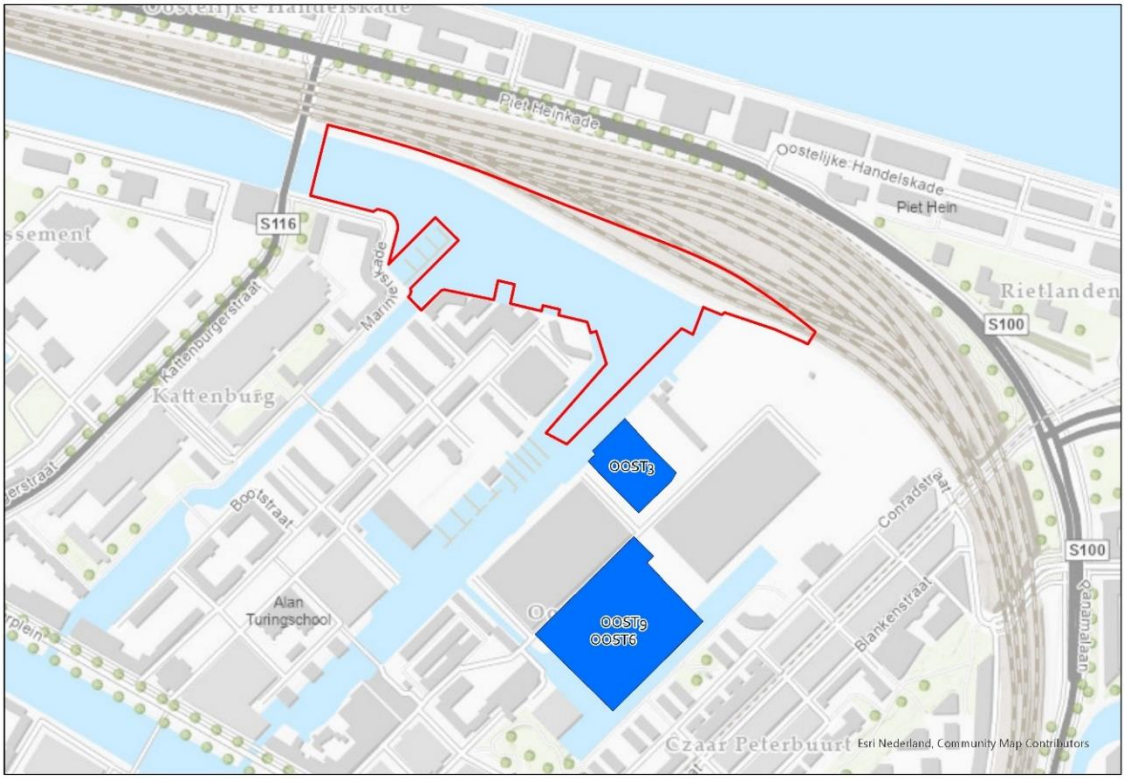
Binnen het plangebied zijn volgens de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed geen archeologische monumenten aangewezen. Wel heeft het gebied een overlap met een zone van hoge archeologische waarde – de Amsterdamse binnenstad (AMK-nummer 14611; afb. 6). De Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de Provincie Noord-Holland komt overeen met het AMK-kaartbeeld. De verwachtingen op deze kaarten zijn algemeen van aard en dienen in het geval van planvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt in hoofdstuk 4.

6 Het onderzoeksgebied (rood omlijnd) op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK), met in oranje de zone (14611) met een hoge archeologische (verwachtings)waarde (RCE)

3.4.2 Vindplaatsen

Binnen het plangebied zijn niet eerder archeologische veldonderzoeken uitgevoerd. Wel zijn op Oostenburg veldonderzoeken uitgevoerd die indicatief kunnen zijn voor de archeologische verwachting van de waterbodem van de Dijksgracht (afb. 7). De resultaten van deze onderzoeken bieden een inzicht in de aard, kwaliteit en diepteligging van de archeologische resten die in het plangebied zijn te verwachten. De vindplaatsen worden hieronder kort beschreven.

7 Het onderzoeksgebied (rood omlijnd) en de vindplaatsen (blauw)

OOST3 (Archis 19074)
Op kavel 4a van het voormalige Storkterrein op Oostenburg heeft Monumenten en Archeologie in oktober 2006 archeologisch onderzoek uitgevoerd.[10] De oorspronkelijke IJ-bodem waarop het eiland in het midden van de 17de eeuw was aangeplempt bevond zich op circa NAP -2,10 m.

OOST6 (Archis 2681979100)
Op de kavels 7, 8 van het ontwikkelgebied Oostenburg heeft de afdeling Archeologie van Monumenten en Archeologie (MenA) in 2015 een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) uitgevoerd.[11] Hierbij werd onder meer de archeologische potentie van de grachtbodem tussen de voormalige werfeilanden onderzocht. Het kleisediment van de oorspronkelijke IJ-bodem onder de eilanden zelf lag tussen NAP -2 en -3 m, maar was ter plaatse van de grachten verder uitgediept. In de meest noordelijke grachtbodem tussen het derde en vierde eiland van de VOC-werf werd een natuurstenen bouwfragment gelokaliseerd, versierd met twee naar voren springende leeuwen (afb. 8) Waarschijnlijk diende het element als draagsteen (console) van een houten vloerconstructie: het onversierde deel was ingemetseld in een bouwmuur, terwijl op de vlakke bovenzijde van het bewerkte deel een zware vloerbalk rustte. Aannemelijk is dat het rijk versierde element afkomstig is van het Zeemagazijn – het enige representatieve bouwwerk op de VOC-werf. Tijdens de sloop van het gebouw in 1829 is het bouwelement afgevoerd en in de verderop gelegen gracht terechtgekomen. Het ontbreken van verdere vondsten in de grachtvulling wijst erop dat de grachten in de VOC-periode grondig zijn schoongehouden.

[10] Gawronski & Jayasena 2006.
[11] Gawronski, Jayasena & Terhorst 2016/2017.

8 Natuurstenen console uit de grachtbodem tussen de noordelijke twee werfeilanden van het oorspronkelijke Oostenburg, onderaanzicht (links) en een detail van de leeuwen (Monumenten en Archeologie; vondstnummer OOST6-42-1)

OOST9 (Archis 4611121100)

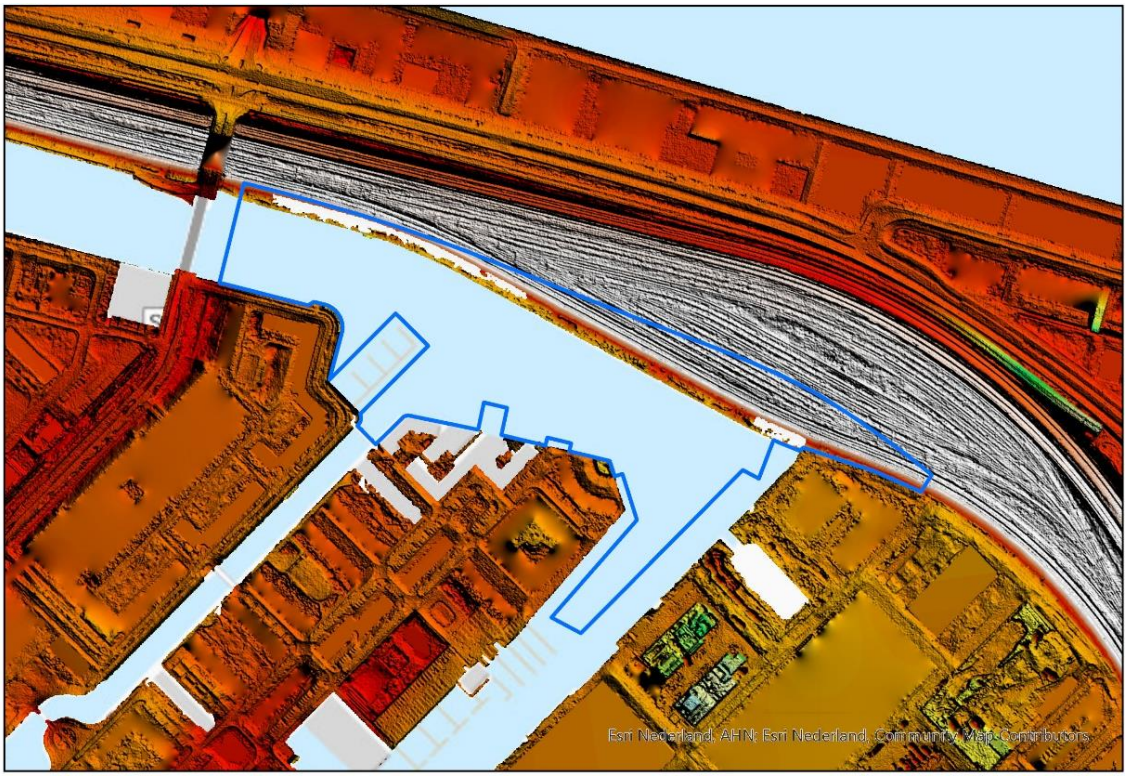
In juni-juli 2018 heeft IDDS Archeologie een archeologische begeleiding uitgevoerd op kavels 7 en 8 van plangebied Oostenburg.[12] Zoals werd verwacht op basis van het vooronderzoek (OOST6; zie boven) waren bouwresten aanwezig van het Zeemagazijn en de apotheek van de VOC-werf (WP2). Van het Zeemagazijn zijn drie ruimtes (grotendeels) blootgelegd, inclusief een deel van de monumentale ingangspartij en de laadkade aan de IJ-zijde. In de grachtbodem bevond zich divers bouwpuin van het ingestorte VOC-Zeemagazijn, waaronder een grote, met lood beklede houten piron, die oorspronkelijk op het dak van het gebouw stond.

[12] Meijer & van Dam 2020.

3.4.3 Bodemopbouw, diepte van archeologische lagen en grondwaterstand

Het grootste deel van het plangebied betreft wateroppervlak. De waterspiegel ligt op ca. NAP -0,40 m en de grachtbodem wordt op een diepte van ca. NAP -2,75 m gehouden.[13] Het oorspronkelijke IJ-bodem valt op basis van archeologische gegevens (zie 3.4.2) te verwachten tussen NAP -2 en -3 m. In de late 19de eeuw lag langs de noordrand van het plangebied een vaargeul met een diepte van NAP -6 m. Hoewel gegevens over de waterdiepte in de 17de en 18de eeuw ontbreken, is het aannemelijk dat ook in deze periode al een diepe vaargeul aanwezig was voor het te water laten van grote zeegaande schepen en overig scheepvaartverkeer. In de waterbodem van de Dijksgracht kunnen daarom archeologische resten voorkomen die verband houden met de scheepvaart op het IJ, met name waar het gaat om de periode vanaf de aanleg van de oostelijke eilanden in 1660.

Wel zal sprake zijn van een relatief lage vondstdichtheid door regelmatige baggerwerkzaamheden in het verleden, zoals ook uit archeologisch onderzoek naar voren is gekomen. Ter hoogte van de spoordijk zijn vanwege diepgaand baggerwerk en compressie door het in de 20ste eeuw opgebrachte zandpakket (maaiveld op ca. NAP +6,50) m geen archeologische waarden meer te verwachten (afb. 9).

9 Het onderzoeksgebied (rood omlijnd) op de AHN geprojecteerd.

[13] Doorvaartprofielen Gemeente Amsterdam – Waternet.

3.5 Conclusie: gespecificeerde verwachting

Op basis van de historisch-geografische en archeologische inventarisatie zijn binnen het plangebied materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de scheepvaart op het IJ vanaf de late middeleeuwen, met name vanaf de aanleg van de oostelijke eilanden in 1660. In de waterbodem zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de (voormalige) bedding zijn weggezonken. Vanwege baggerwerk in het verleden is de trefkans op samenhangende structuren als scheepswrakken en paalwerken klein. Toch kunnen ook losse voorwerpen in de waterbodem, vanwege hun historische samenhang met het 17de- en 18de-eeuwse havengebied, van archeologische waarde zijn. De verwachting voor de waterbodem is daarom hoog. Ter hoogte van de spoordijk zijn vanwege diepgaand baggerwerk en compressie door het in de 20ste eeuw opgebrachte zandpakket geen archeologische waarden meer te verwachten.

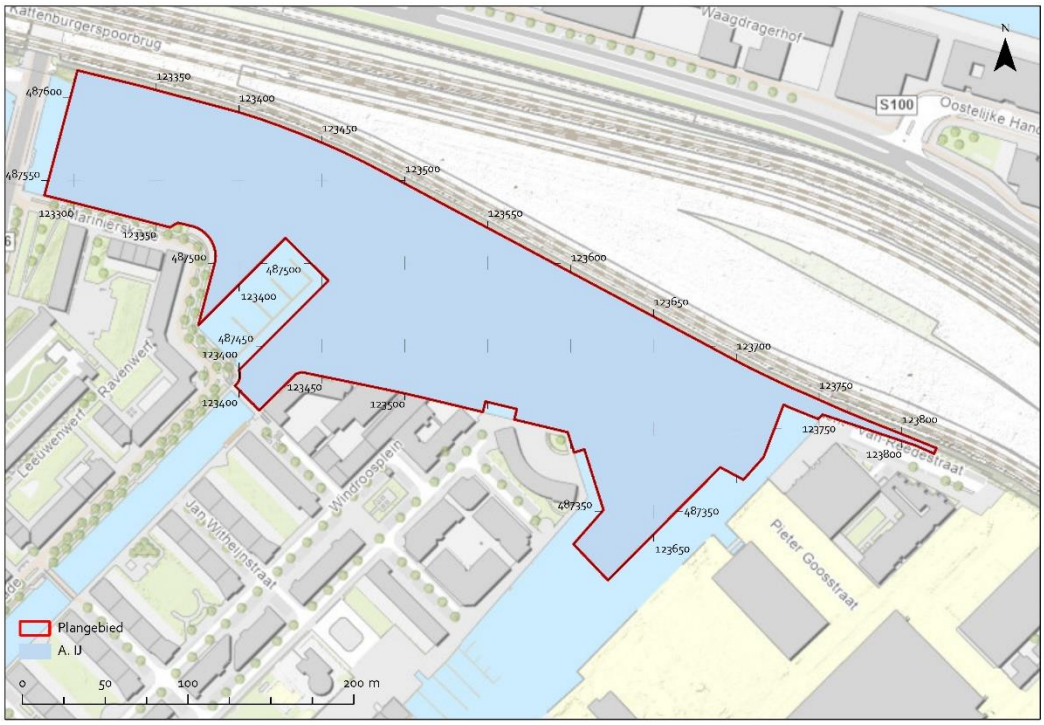
4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van de historisch-geografische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het onderzoeksgebied Dijksgracht-Oost materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de scheepvaart op het IJ vanaf de late middeleeuwen, met name vanaf de aanleg van de oostelijke eilanden in 1660. Dit leidt tot een verwachtingskaart voor het plangebied met één zone (afb. 10).

A. IJ

Verwachting: hoog (waterbodem binnenstad)

In het water van de Dijksgracht zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de bedding van het voormalige IJ zijn weggezonken. Vanwege baggerwerk in het verleden is de trefkans op samenhangende structuren als scheepswrakken en paalwerken klein. Toch kunnen ook losse voorwerpen in de waterbodem, vanwege hun samenhang met het 17de- en 18de-eeuwse havengebied, van archeologische waarde zijn. De verwachting is daarom hoog.

10 Archeologische verwachtingskaart plangebied Dijksgracht-Oost

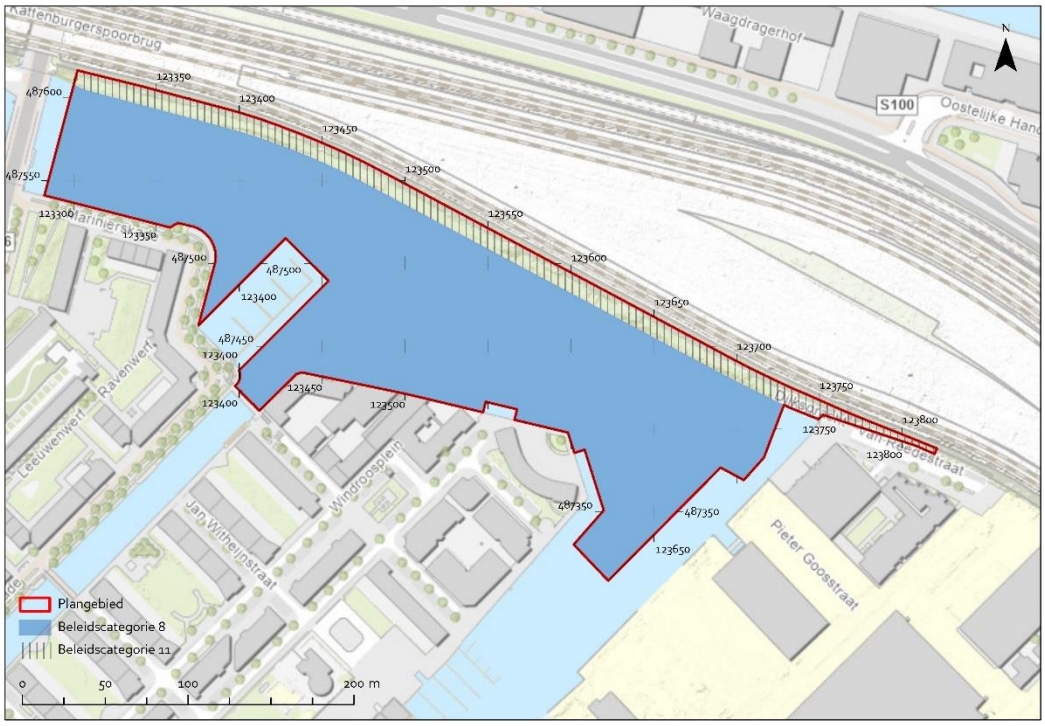
5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidskaart van het onderzoeksgebied Dijksgracht-Oost is bedoeld als een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologisch erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het onderzoeksgebied. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop twee zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregelen (afb. 11; Appendix: beleidsvarianten, stroomschema).

Beleidsvariant 8: hoge archeologische verwachting, grachten binnenstad
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m²

Beleidsvariant 11: (terreinen met een lage verwachting die zijn opgehoogd)
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij alle bodemingrepen.

Voor het gehele onderzoeksgebied geldt volgens de Erfgoedwet een meldingsplicht. Als tijdens de uitvoering van werkzaamheden vondsten (voorwerpen, structuren of andere overblijfselen van menselijke aanwezigheid) worden gedaan, waarvan redelijkerwijs kan worden vermoed dat die van archeologische waarde zijn, wordt dit aan Monumenten en Archeologie gemeld zodat in overleg maatregelen worden getroffen tot documentatie en berging van de vondsten.

11 Archeologische beleidskaart plangebied Dijksgracht-Oost

6 Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd voor onderzoeksgebied Dijksgracht-Oost. Hiervoor gelden twee archeologische beleidszones.
Voor de eerste zone geldt een uitzondering van archeologisch onderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
Voor de tweede zone geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek bij alle bodemingrepen, ongeacht de oppervlakte of diepte.

Voor het gehele plangebied geldt conform de Erfgoedwet een meldingsplicht. Indien tijdens de uitvoering van bouwwerkzaamheden vondsten worden gedaan waarvan redelijkerwijs kan worden vermoed dat deze van archeologische waarde zijn, wordt dit aan Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam gemeld zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

7 Bronnen

Motivatie gebruikte bronnen
Voor dit bureauonderzoek zijn verschillende cartografische, historische en archeologische bronnen gebruikt. De onderstaande bronnen worden, voor zover deze voor het onderzoeksgebied beschikbaar zijn, standaard geraadpleegd. Waar de gegevens relevant blijken bij het opstellen van de gespecificeerde verwachting worden deze opgenomen en behandeld in de lopende tekst.

– bodemkaart van Nederland, schaal minimaal 1:50.000;
– zeekaarten (i.v.m. met [voormalige] dieptes van zee- en andere onderwaterbodems) (waterbodems);
– Oude (vanaf 1811) en moderne kadasterkaarten;
– ESRI topografische kaart van Nederland;
– oude kaarten en bouwtekeningen uit (de beeldbank van) het Stadsarchief Amsterdam (SAA)
SAA: Stadsarchief Amsterdam: https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/
– gegevens van milieukundig bodemonderzoek;
– archeologische en overige cultuurhistorische rapporten van onderzoek uitgevoerd binnen het onderzoeksgebied;
– beschikbare lucht- en satellietfoto's;
– Huidig gebruik waterbodem: schelpenwingebied, visserijgronden, zandwingebied, natuurgebied, ankergebied, bekende pijpleidingen en kabels, etc. (waterbodems);
– Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2), 50 cm maaiveld gridproduct, shaded relief. Geodan/ Esri Nederland of Actueel Dieptebestand Nederland (ADN) (waterbodems);
– sonarbeelden en/of multibeambeelden (waterbodems);
– AAGV: Archief Waterschap Amstel Gooi en Vecht
– ARCHIS: Archeologisch Informatiesysteem: http://www.archis.nl/archisii/html/index.html
– CHW: Cultuurhistorische Waardenkaart provincie Noord-Holland: http://chw.noord-holland.nl/
– HisGIS: Historisch Geografich Informatiesysteem: http://www.hisgis.nl/

Literatuur

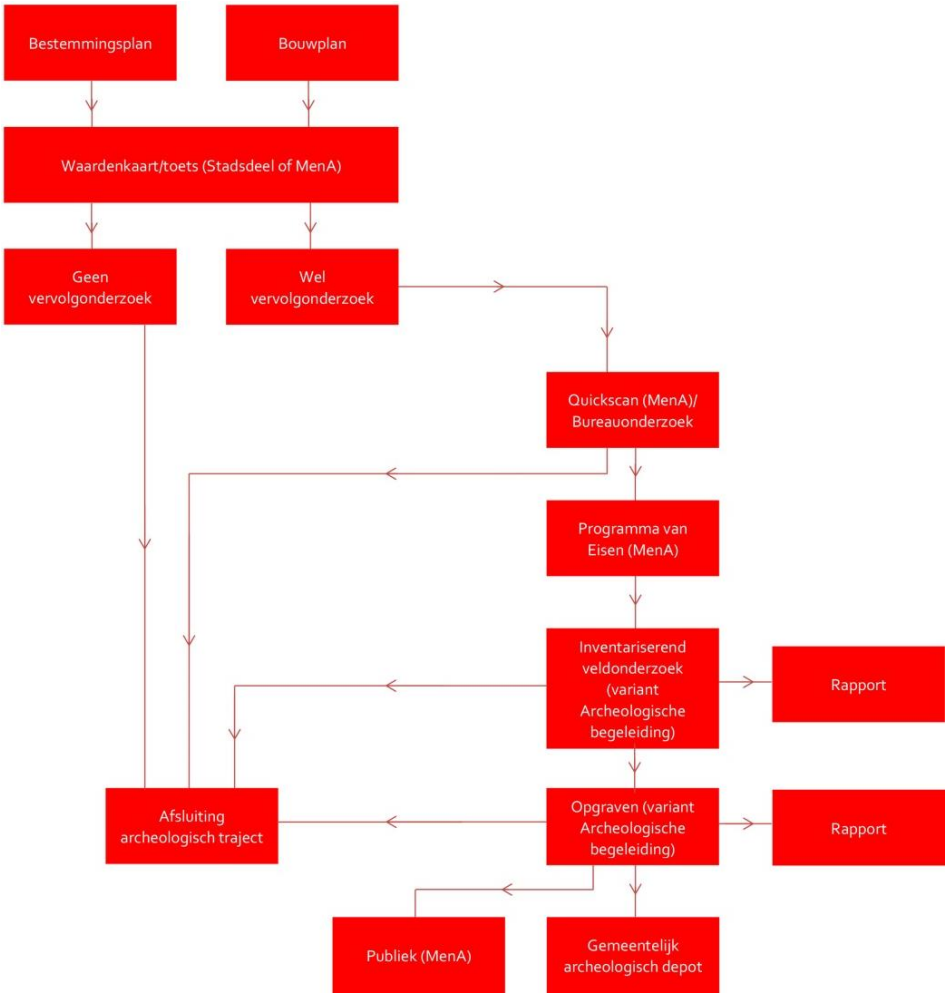
Bonke, A., 'De Oostelijke Eilanden. Gebouwen en terreinen', in J.B. Kist et al (red), *Van VOC tot Werkspoor. Het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg*, Utrecht 1986, 35-62.
Gawronski, J. en R. Jayasena, *De noordwestelijke oever van Oostenburg. Archeologische opgraving Oostenburgermiddenstraat (2006).* (MenA AAR 18), Amsterdam 2006.
Gawronski, J., R. Jayasena, T. Terhorst, *Oostenburg: bedrijfsgebouwen van de VOC. Inventariserend Veldonderzoek Oostenburg kavel 7, 8 en 13, Amsterdam (2011 en 2015).* (MenA AAR 89) Amsterdam 2016 /2017.
Jayasena, R., L. de Leeuw, '*Archeologisch bureauonderzoek bestemmingsplangebied Oostelijke Eilanden, stadsdeel Centrum*'. (MenA BO 08-018), Amsterdam 2008.
Lemmers, A., '*Van werf tot facilitair complex. 350 jaar marinegeschiedenis op Kattenburg*', Den Haag 2005, 19-83.
Meijer, Y., M. van Dam, '*Oostenburg kavel 7 en 8, Amsterdam Gemeente Amsterdam'* (IDDS Archeologie rapport 2333), Noordwijk 2020.
Provincie Noord-Holland, *Leidraad Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland. Ontwikkelen met Ruimtelijke Kwaliteit.* Haarlem 2010.
Veerkamp, J., 1997, *Mammoeten in Amsterdam? Een inventarisatie van archeologische aandachtspunten bij de aanleg van de Noord/Zuid Metrolijn,* Archeologie Amsterdam.

Appendix I: beleidsvarianten en stroomschema

Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.
- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke ingreep in de (water)bodem, ongeacht het oppervlak of de diepte, archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Gebieden met een hoge archeologische verwachting buiten het historische centrum van Amsterdam, waarvan de huidige bebouwing dateert uit de late 19de eeuw. De verwachte resten hebben een dichte spreiding. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de-eeuwse ophogingen.
- 5: Gebieden met een hoge archeologische verwachting buiten het historische centrum van Amsterdam, waarvan de huidige bebouwing dateert uit de late 19de of 20ste eeuw. Indien de bebouwing dateert uit de 19de eeuw hebben de verwachte resten een wijdere spreiding. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 19de- en 20ste-eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvlak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen met een hoge archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn of waren binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch

veldonderzoek geldt bij ingrepen in de (voormalige) waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² (9a) en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m² (9b).
- 10: Gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² of in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld.
- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels e.d. en gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde van de 19de en in de 20ste eeuw. Hier geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten, 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

Stroomschema archeologie MenA

Colofon

Archeologisch bureauonderzoek BO 21-120 / 23-001

Amsterdam 2023

Voor akkoord archeologisch advies:

Het college van burgemeester en wethouders, namens hen

5.1, 2, e

5.1, 2, e

Hoofd Monumenten en Archeologie

Gemeente Amsterdam

Datum:	03-01-2023
Status:	Definitief 1.1 (actualisatie)
Tekst:	5.1, 2, e
Redactie:	5.1, 2, e
Cartografie:	5.1, 2, e
Vormgeving:	Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam

© Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2023
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 5.1, 2, e

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Monumenten en Archeologie. MenA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.